

Provincie Drenthe
Gedeputeerde Staten van de provincie Drenthe
Postbus 122
9400 AC ASSEN

Kenmerk besluit: XXX
Zaaknummer: XXX
Datum besluit: 6 april 2023
Datum indiening bezwaar: 16 mei 2023

GRONDEN VAN BEZWAAR

inzake:

- 1.a. mevrouw mr, XXX wonende aan de XXX Dwingeloo
- 1.b. de heer mr. XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
2. mevrouw mr. XXX en de heer mr. XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo, tevens h.o.d.n. XXX, XXX XXX, ingeschreven in het handelsregister onder nummer XXX
3. mevrouw mr. XXX en de heer mr. XXX, wonende aan de XXX te XXX Dwingeloo, tevens h.o.d.n. XXX, ingeschreven in het handelsregister onder nummer XXX
- 4.a. de heer XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 4.b. mevrouw XXX, wonende aan XXX Dwingeloo;
5. de heer XXX en mevrouw XXX, wonende aan de XXX) Dwingeloo, tevens h.o.d.n. XXX ingeschreven in het handelsregister onder nummer XXX
6. de stichting XXX, statutair gevestigd te Westerveld, kantoorhoudende aan de XXX Dwingeloo, ingeschreven in het handelsregister onder nummer XXX
- 7a. de heer XXX, wonende aan XXX Dwingeloo;
- 7b. mevrouw XXX, wonende aan XXX Dwingeloo;
- 8a. de heer XXX, wonende aan XXX Dwingeloo;
- 8b. mevrouw XXX wonende aan XXX Dwingeloo;
- 9a. de heer XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 9b. mevrouw XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 10a. de heer XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 10b. mevrouw XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 11a. de heer XXX wonende XXX Dwingeloo;
- 11b. mevrouw XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 12a. de heer XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;
- 12b. mevrouw XXX, wonende aan de XXX Dwingeloo;

belanghebbenden;

gemachtigde: de heer mr. S.C.A. Nuijen, advocaat te Nijmegen.
belanghebbenden;

tegen:

De GEDEPUTEERDE STATEN VAN DE PROVINCIE DRENTHE,
gevestigd te Assen;

verweerder.

Edelachtbare Statenleden,

Middels voorliggend schrijven wenst ondergetekende, de heer S.C.A. Nuijen, in zijn hoedanigheid van gemachtigde (advocaat) van opgemelde belanghebbenden (hierna: 'Belanghebbenden') bezwaar in te dienen tegen het besluit van/namens uw Gedeputeerde Staten van de provincie Drenthe (hierna: 'uw Gedeputeerde Staten') van 6 april 2023 met kenmerk XXX (hierna: 'het bestreden besluit')(bijlage 1).

- *bijlage 1: besluit strekkende tot de weigering handhavend op te treden d.d. 6 april 2023*

Het bestreden besluit strekt tot de weigering tot handhavend optreden aangaande een door Belanghebbenden gestelde overtreding van artikel 2.7 lid 2 Wnb op de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, XXX.

Belanghebbenden kunnen zich niet met dit besluit verenigen en voorzien, als navolgend, in (nadere) gronden van bezwaar.

1. FEITEN EN OMSTANDIGHEDEN

Feitelijke situatie

1. Een groot deel van Belanghebbenden is woonachtig - dan wel gevestigd - aan de XXX te Dwingeloo dan wel de directe omgeving van deze straat. Belanghebbenden wonen hier, dan wel exploiteren bedrijven/ondernemingen in dit gebied.
2. In de gemeente Westerveld, en op een kleine 200 meter van de XXX, ligt het natuurgebied 'XXX'. Dit natuurgebied is aangewezen als een Natura 2000-gebied op grond van de Vogel- en Habitatrictlijn. Derhalve is op dit gebied het beschermingsregime voortkomend uit - onder meer - hoofdstuk 2 van de Wet natuurbescherming (hierna: 'Wnb') van toepassing.
3. Belanghebbenden 1.a. en 1.b., tevens handelend onder de namen zoals weergegeven onder Belanghebbenden 2 en 3, zijn woonachtig aan de XXX te Dwingeloo. De percelen van deze Belanghebbenden liggen op een afstand van ongeveer 200 meter van het Natura 2000-gebied 'XXX'.
4. De stichting XXX (hierna: 'de Stichting') (bijlage 2) is opgericht ten behoeve van - en heeft als doel - de bescherming van de biodiversiteit in de ruimste zin van het woord in de gemeente Westerveld, en het verrichten van alle verdere handelingen die met deze bescherming in de ruimste zin verband houden dan wel daartoe bevorderlijk kunnen zijn (bijlage 3). De werkzaamheden van de Stichting zijn onder meer het voorlichten van inwoners, het dienen als gesprekspartner voor de overheid, organisaties op het gebied van landschapsbeheer, en overige belanghebbenden. Nu het Natura 2000-gebied 'XXX' binnen de gemeente Westerveld is gelegen, valt dit natuurgebied onder de werkingssfeer van de Stichting.

- *bijlage 2: uittreksel Stichting*
- *bijlage 3: statuten Stichting*
5. De onderneming XXX (bijlage 4) betreft een onderneming gericht op het verhuren van een vergaderzaal en buitenruimtes aan de XXX te Dwingeloo, alsmede het geven van workshops, buitensportactiviteiten en het verstrekken van lunches/diners. De bedrijfsvoering van deze onderneming is geheel gericht op diens locatie nabij het Natura 2000-gebied, aangezien het 'unique selling point' - het onderscheidende element - van deze onderneming is gelegen in de nabijgelegen natuur, waar dan ook een (groot) deel van de werkzaamheden zoals sportactiviteiten, worden ontplooid. De buitenruimtes waar de vergaderingen en bijeenkomsten plaatsvinden, ontleen het onderscheidend vermogen op de markt van aanbieders van vergaderruimtes aan het nabijgelegen Natura 2000-gebied en de bijzondere natuur die hier is gelegen.

- *bijlage 4: uittreksel XXX*
6. De onderneming XXX (met bestaande handelsnamen 'XXX', 'XXX', 'XXX' en 'XXX') (bijlage 5) is tevens gevestigd aan de XXX te Dwingeloo. Deze onderneming houdt zich bezig met coaching, advisering en met name training. Ook voor deze onderneming is het onderscheidende element gelegen in het nabijgelegen Natura 2000-gebied, waar een deel van de coaching en training geschiedt. Één van de kenmerkende activiteiten van XXX is het organiseren van 'retreats' in de natuur. Voor meerdere dagen worden de cliënten van XXX door XXX begeleidt. Bij deze begeleiding speelt het wandelen en trainen in de natuur, waarbij met name het Natura 2000-gebied een belangrijke rol speelt, een belangrijke rol. Voor deze trainingen en begeleiding van XXX is het Natura 2000-gebied dus van cruciale betekenis.

- *Bijlage 5: uittreksel XXX*

Daarnaast wordt op het perceel, plaatselijk bekend als de XXX te Dwingeloo, een deel van de trainingen en coaching gerealiseerd. Dit geschiedt op een perceel met een afstand van ongeveer 200 meter tot het Natura 2000-gebied.

7. Belanghebbenden zijn onlangs geconfronteerd met het gegeven dat de maatschap XXX, gevestigd aan de XXX Dwingeloo voornemens is om op de nabijgelegen percelen de teelt van lelies te realiseren. De percelen waarop de maatschap XXX deze lelieteelt wenst te exploiteren, werden voorheen gebruikt voor het verbouwen van maïs, en zijn op zeer korte afstand van het Natura 2000-gebied 'XXX' gelegen.
8. De lelieteelt betreft een teelt welke bekendstaat om het veelvuldige, en evens intensieve, gebruik van gewasbeschermingsmiddelen ter bescherming van het geplante gewas. Lelies dienen, om tot een succesvolle teelt te komen, op zeer regelmatig basis te worden bespoten met gewasbeschermingsmiddelen.
9. De exploitatie van deze percelen voor de lelieteelt is thans aangevangen. Op (zeer) korte termijn zal aldus een grote hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast - of wordt mogelijk reeds toegepast - op de genoemde percelen kadastraal bekend als Dwingeloo, sectie XXX.
10. De lelieteelt kenmerkt zich door een intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (hierna aangeduid als: 'CBS') onderzoekt eens per 4 jaar het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de landbouw. De laatste cijfers uit 2021 laten zien dat de lelieteelt in heel Nederland 5.810 hectare besloeg (bijlage 6).¹ In 2019 werd omstreeks 6.021 hectare grond ingezet voor de teelt van lelies.² De lelieteelt omvat daarmee omstreeks 6.000 hectare aan landbouwareaal.

- bijlage 6: overzicht meest geteelde bloembollen in Nederland in 2021

Tegelijkertijd werd bij de lelieteelt in 2020 (het meest recente jaar waarover het CBS cijfers heeft verzameld en gepubliceerd) maar liefst 601 duizend kilogram bestrijdingsmiddel toegepast.³ Enkel de teelt van pootaardappelen oversteeg deze hoeveelheid met 1.052 duizend kilogram aan bestrijdingsmiddel.⁴ Echter, hierbij moet worden opgemerkt dat de teelt van pootaardappelen maar liefst 43.800 hectare aan landbouwgrond besloeg (bijlage 7).⁵ Dit betreft maar liefst *8 maal* zoveel grond als de lelieteelt. De lelieteelt, welke éénachtste van de voor de teelt van pootaardappelen ingezette grond betreft, gebruikt alsnog omstreeks 60% van de totale hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen ingezet bij de pootaardappelenteelt. De lelieteelt gebruikt dan ook veruit het de grootste hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen per enkele hectare.⁶ Dit gebruik van gewasbeschermingsmiddelen wordt eenvoudig en overzichtelijk vevat in de onderstaande tabellen van het CBS ten aanzien van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen per teelt in 2020 en de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen per hectare:⁷

- bijlage 7: rapport Staat van Landbouw en Voedsel, editie 2021

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, Nederland in Cijfers 2021, p. 42.

² *Aanhangsel Handelingen II*, 2020/21, 2338, nr. 2, p.2.

³ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen#:~:text=In%202020%20werd%20bijna%202,meest%20gebruikte%20groep%20van%20gewasbeschermingsmiddelen> (laatst geraadpleegd op 9 april 2023).

⁴ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen#:~:text=In%202020%20werd%20bijna%202,meest%20gebruikte%20groep%20van%20gewasbeschermingsmiddelen> (laatst geraadpleegd op 9 april 2023).

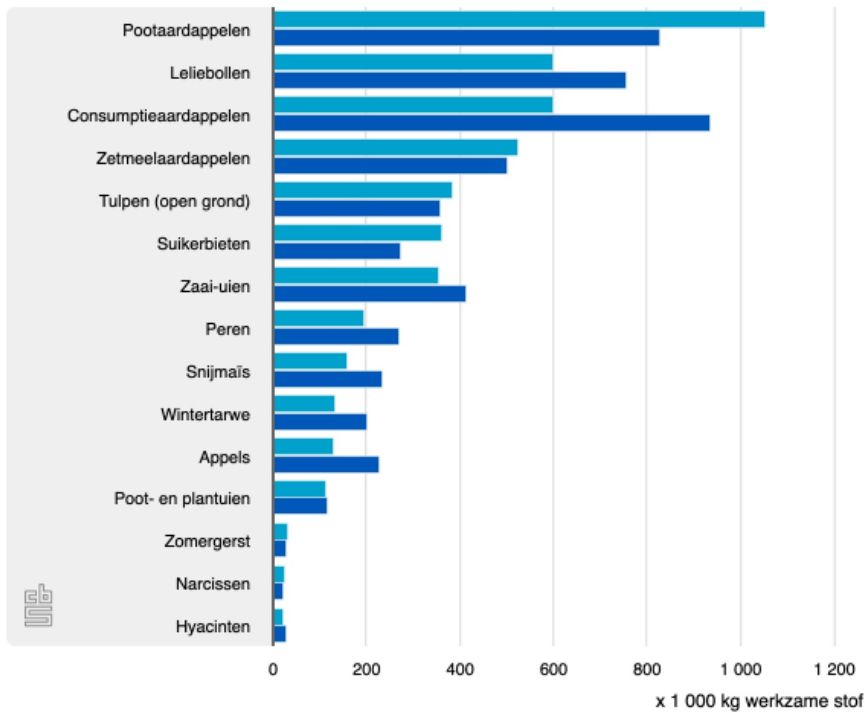
⁵ Vide bijlage 7, p. 24.

⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen#:~:text=In%202020%20werd%20bijna%202,meest%20gebruikte%20groep%20van%20gewasbeschermingsmiddelen> (laatst geraadpleegd op 9 april 2023).

⁷ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen#:~:text=In%202020%20werd%20bijna%202,meest%20gebruikte%20groep%20van%20gewasbeschermingsmiddelen> (laatst geraadpleegd op 9 april 2023).

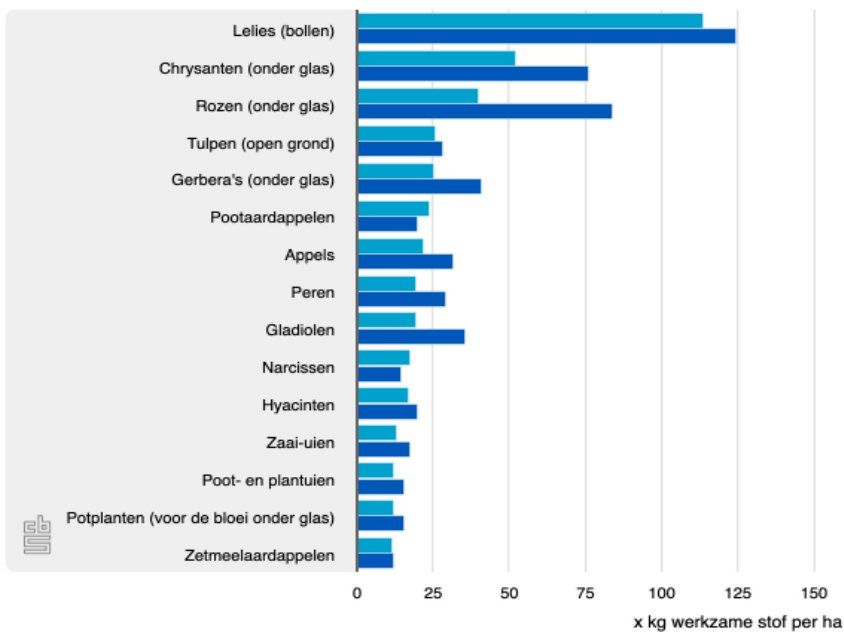
Gewassen met hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen

2020* 2016

*voorlopige cijfers

Hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen per hectare¹⁾

2020* 2016

*voorlopige cijfers

¹⁾bij gebruik van tenminste één gewasbeschermingsmiddel

11. De lelieteelt omvat dus een intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. In het algemeen wordt aangenomen dat voor de lelieteelt gemiddeld éénmaal *per week* bespuiting van de gewassen met gewasbeschermingsmiddelen dient te geschieden.
12. Overigens dient te worden opgemerkt dat uw Gedeputeerde Staten reeds bekend bent met de lelieteelt en de gevolgen welke deze teelt heeft. Drenthe is (een van) de provincie waar de lelieteelt het meest nadrukkelijk aanwezig is. Ook heeft uw Gedeputeerde Staten eerder dergelijke procedures gevoerd, en moet uw Gedeputeerde Staten worden geacht kennis te bezitten ten aanzien van de lelieteelt en de gevolgen welke deze heeft.⁸

Juridische procedure

13. Belanghebbenden zijn - vanwege diens bedrijfsvoering, statutaire belangen of woonomgeving - verbonden aan het Natura 2000-gebied 'XXX'. Derhalve hebben Belanghebbenden, na kennisname van het voornemen tot de start van lelieteelt, uw Gedeputeerde Staten op 28 maart 2023 verzocht handhavend op te treden (bijlage 8).

- bijlage 8: handhavingsverzoek van Belanghebbenden d.d. 28 maart 2023

Hierbij hebben Belanghebbenden uw Gedeputeerde Staten verzocht om binnen één week na ontvangst een besluit te nemen, nu de lelieteelt dreigde (en nog steeds dreigt) aan te vangen. Dit houdt in dat óók het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zou aanvangen.

14. Op 6 april 2023 heeft uw Gedeputeerde Staten het verzoek tot handhaving beoordeeld. Dit heeft uw Gedeputeerde Staten, zoals verzocht door Belanghebbenden, binnen één week gedaan (waarvoor Belanghebbenden uw Gedeputeerde Staten erkentelijk zijn).
15. Echter, uw Gedeputeerde Staten heeft besloten tot het afwijzen van het handhavingsverzoek door Belanghebbenden. Hierbij maakte uw Gedeputeerde Staten een onderscheid tussen Belanghebbenden. Ten aanzien van Belanghebbenden sub 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b heeft uw Gedeputeerde Staten geoordeeld dat deze niet als Belanghebbenden zijn aan te duiden, waardoor deze niet de bevoegdheid bezitten om een handhavingsverzoek in te dienen. Doordat een handhavingsverzoek dient te worden gekwalificeerd als een aanvraag als in artikel 1:3 lid 3 Algemene wet bestuursrecht (hierna: 'Awb'), kan dit enkel geschieden indien een belanghebbende als omschreven in artikel 1:2 Awb daarom verzoeken. Uw Gedeputeerde Staten acht de hierboven genoemde Belanghebbenden echter geen belanghebbenden als in artikel 1:2 Awb doordat geen sprake zou zijn van feitelijke effecten van de activiteit.
16. Ten aanzien van de overige Belanghebbenden acht uw Gedeputeerde Staten wél belanghebbendheid aanwezig als omschreven in artikel 1:2 Awb. Desondanks ziet uw Gedeputeerde Staten géén - althans; onvoldoende - grond om handhavend op te treden. Hoewel uw Gedeputeerde Staten allereerst, conform de uitspraak van de rechtbank Noord-Nederland van 18 juni 2021⁹, heeft geoordeeld dat de lelieteelt als project in de zin van artikel 2.7 lid 2 Wnb betreft, is vervolgens geoordeeld dat uw Gedeputeerde Staten geen significante effecten verwacht. Dit standpunt fundeerde uw Gedeputeerde Staten op het onderzoek 'Gewasbeschermingsmiddelen en omwonenden: Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten' van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Naar oordeel van uw Gedeputeerde Staten vloeit uit dit onderzoek voort dat significante gevolgen op een afstand van meer van 250 meter van het project, uitgesloten zijn. Nu het Natura 2000-gebied 'XXX' - naar oordeel van uw Gedeputeerde Staten - op 260 meter afstand is gelegen, zijn naar uw oordeel significante gevolgen uitgesloten.
17. Belanghebbenden kunnen zich echter niet verenigen met dit standpunt, en komen derhalve hiertegen in bezwaar.

2. BEOORDELING

1. Belanghebbenden kunnen zich op een aantal gronden niet verenigen met het besluit van uw Gedeputeerde Staten. Allereerst achten zij géén sprake van ontbrekende belanghebbendheid bij Belanghebbenden sub 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b. Daarnaast kunnen Belanghebbenden zich niet verenigen met het standpunt dat significante gevolgen op een afstand van 260 meter van het project zijn uit te sluiten. Deze twee gronden van bezwaar zullen Belanghebbenden achtereenvolgens toelichten.

Onjuist oordeel aangaande ontbrekende belanghebbendheid

2. Zoals opgemerkt kunnen Belanghebbenden zich niet verenigen met het oordeel dat Belanghebbenden sub 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b door uw Gedeputeerde Staten niet als belanghebbenden als bedoeld in artikel 1:2 lid 1 Awb zijn aan te

⁸ Rb. Noord-Nederland 23 juni 2022, ECLI:NL:RBNNE:2022:2136.

⁹ Rb. Noord-Nederland 18 juni 2021, ECLI:NL:RBNNE:2021:2483.

merken.

Juridisch kader

3. Een handhavingsverzoek, zoals welke ten grondslag ligt aan het bestreden besluit, betreft een aanvraag als vastgelegd in artikel 1:3 lid 3 Awb. Dit artikel stipuleert dat een aanvraag een verzoek van een belanghebbende om een besluit te nemen, betreft. Om een vraag van de burger aan het bestuursorgaan als een aanvraag als in artikel 1:3 lid 3 Awb te kwalificeren is aldus noodzakelijk dat i) een verzoek wordt gedaan, ii) dit verzoek is gericht op het nemen van een besluit door het bestuursorgaan en iii) dat dit verzoek wordt gedaan door een burger welke als belanghebbende in de zin van artikel 1:2 Awb kan worden aangeduid.
4. Het artikel 1:2 Awb kent drie wijzen waarop belanghebbendheid kan ontstaan. Artikel 1:2 lid 2 Awb codificeert wanneer een bestuursorgaan zelf als belanghebbende heeft te gelden, terwijl artikel 1:2 lid 3 Awb stipuleert wanneer een rechtspersoon als belanghebbende krachtens de Awb kan worden aangeduid. Een burger, zoals de Belanghebbenden welke door uw Gedeputeerde Staten niet als belanghebbenden zijn aangeduid in het bestreden besluit, wordt als belanghebbende in de zin van de Awb beschouwd indien het een burger betreft wiens belang rechtstreeks bij een besluit is betrokken. Voor Belanghebbenden is het, om als belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb te worden aangeduid, van belang of zij degenen zijn wiens belang rechtstreeks bij een besluit is betrokken.
5. Om te worden gekwalificeerd als 'degene wiens belang rechtstreeks bij een besluit is betrokken' - zoals vereist in artikel 1:2 lid 1 Awb - dient het belang van 'degene' als een objectief bepaalbaar, persoonlijk, eigen, rechtstreeks en actueel belang te worden aangeduid. Uw Gedeputeerde Staten acht, door het ontbreken van feitelijke effecten van de activiteit, géén sprake van een persoonlijk belang bij Belanghebbenden sub 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b. Door het ontbreken van dit persoonlijk belang acht uw Gedeputeerde Staten dat deze Belanghebbenden niet zijn aan te merken als belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb.

Nu er geen andere weigeringsgronden in het bestreden besluit zijn aangedragen waardoor het aan belanghebbendheid als in artikel 1:2 lid 1 Awb kan ontbreken, achten Belanghebbenden dat enkel dit onderdeel in de ogen van uw Gedeputeerde Staten een belemmering vormt. Anders gezegd, wanneer er wél sprake zou zijn van een voldoende persoonlijk belang, dient - op basis van de motivering van het bestreden besluit - tevens direct sprake te zijn van de vereiste belanghebbendheid.

6. Het persoonlijk belang behelst dat een burger voldoende persoonlijk, of individueel, belang toekomt. Aan de persoon of entiteit moet een min of meer bijzonder belang bij een (te nemen) besluit aannemelijk zijn, waardoor deze zich in voldoende mate weet te onderscheiden van eenieder of van een grote (open) groep personen. In de jurisprudentie van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (hierna: '*de Afdeling*') wordt opgemerkt dat er sprake is van een voldoende persoonlijk belang wanneer de burger 'rechtstreeks feitelijke gevolgen' ervaart.¹⁰ Hierop dient echter wel een correctie te worden toegepast, aangezien niet alle rechtstreeks feitelijke gevolgen leiden tot belanghebbendheid. Deze rechtstreeks feitelijke gevolgen moeten tevens 'gevolgen van enige betekenis' zijn. Deze ontbreken wanneer de gevolgen wel zijn vast te stellen, maar de gevolgen van de activiteit voor de woon-, leef-, of bedrijfssituatie van een betrokken burger gering zijn. Bij een dergelijke situatie kan alsnog niet tot een voldoende persoonlijk belang worden gekomen, waardoor belanghebbendheid in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb ontbreekt.¹¹
7. In het kader van de Wet natuurbescherming heeft de Afdeling in meerdere uitspraken geuid wanneer kan worden gesproken van een persoonlijk belang. Bepalend is in deze de vraag of ter plaatse van de woningen of percelen van Belanghebbenden gevolgen kunnen worden ondervonden van de activiteit.¹² Dit betekent echter *niet* dat afstand geen te verdisconteren omstandigheid is indien belanghebbendheid moet worden vastgesteld in zaken die zich toespitsen op de Wet natuurbescherming en Natura 2000-gebieden. Uit de uitspraak van de Afdeling van 29 september 2021 vloeit voort dat, hoewel de afstand niet bepalend is, deze wel aanwijzingen kan bieden of er sprake zal zijn van een rechtstreeks feitelijke gevolgen die worden ervaren bij de woning of op de percelen van belanghebbenden. Centraal staat aldus de vraag of op percelen gevolgen van niet-geringe betekenis worden ervaren, waarbij afstand - hoewel niet doorslaggevend - wel degelijk een rol kan spelen in de vaststelling van deze gevolgen van niet-geringe betekenis.

Belanghebbendheid aanwezig bij alle Belanghebbenden

8. Uw Gedeputeerde Staten oordeelt in het bestreden besluit dat er geen feitelijke effecten van de activiteit (de lelieteelt op de percelen kadastraal bekend als Dwingeloo, sectie XXX) zullen worden ervaren op de percelen van Belanghebbenden. Hiervoor verwijst uw Gedeputeerde Staten naar de afstand van de percelen van Belanghebbenden 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b tot de locatie van het project (de lelieteelt) én de aanwezigheid van bosschage tussen deze percelen en de locatie van het

¹⁰ ABRvS 23 augustus 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2271, r.o. 3.2.

¹¹ ABRvS 23 augustus 2017, ECLI:NL:RVS:2017:2271, r.o. 3.2.

¹² ABRvS 29 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1781, r.o. 18.

project.

9. Belanghebbenden kunnen zich niet met dit standpunt verenigen. Deze stellen zich op het standpunt dat niet kan worden uitgesloten dat op deze percelen rechtstreeks feitelijke gevolgen zullen worden ervaren. Daarbij stellen Belanghebbenden dat deze gevolgen niet van gerichte betekenis zijn. De woning aan de XXX te Dwingeloo ligt op ongeveer 30 meter van het perceel kadastraal bekend als Dwingeloo, sectie XXX. De woning aan de XXX ligt zelfs op ongeveer 15 meter van het perceel kadastraal bekend als Dwingeloo, sectie XXX. De woningen aan de XXX en liggen op pakweg 80 meter van één van de litigieuze percelen waarop de lelieteelt wordt ontplooid. Ten slotte liggen de XXX en de XXX op respectievelijk 110 en 260 meter afstand.

Hoewel de Afdeling in diens uitspraak van 29 mei 2019¹³ duidelijk stipuleerde dat afstand niet bepalend is voor de vaststelling van belanghebbendheid in het kader van geschillen op basis van de Wet natuurbescherming, kan het krachtens de uitspraak van 29 september 2021 wel degelijk een rol spelen in de vaststelling van de - voor belanghebbendheid noodzakelijke - feitelijke gevolgen van niet-geringe betekenis.

Nu de Belanghebbenden welke door uw Gedeputeerde Staten worden aangeduid als niet-belanghebbenden op afstanden variërend van 15 tot 260 meter, achten Belanghebbenden dat er wel degelijk sprake is van gevolgen van niet-geringe betekenis welke worden ervaren op de percelen van Belanghebbenden. Het onderzoek door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (hierna: 'RIVM') getiteld 'Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten' (bijlage 9) - gezien de vermelding daarvan in het bestreden besluit reeds bij uw Gedeputeerde Staten bekend - geeft immers aan dat op afstanden van meer dan 500 meter restanten van gewasbeschermingsmiddelen/pesticiden zijn aangetroffen. Deze zijn onder meer aangetroffen in de urine van personen woonachtig op meer dan 500 meter.¹⁴ Daarbij is tevens opgemerkt dat de concentratie van aangetroffen restanten van gewasbeschermingsmiddelen en pesticiden hoger is naarmate dichterbij een cirkel van 250 meter rondom de activiteit/het project wordt verbleven.¹⁵ Belanghebbenden welke in het bestreden besluit *niet* zijn aangemerkt als belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb wonen allen binnen of nabij de cirkel van 250 meter rondom de lelieteelt. Derhalve kan worden gesteld dat Belanghebbenden thans gevolgen van het project ondervinden doordat deze met (restanten) gewasbeschermingsmiddelen worden geconfronteerd.

- *bijlage 9: M.H.M.M. Montforts e.a., Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten, RIVM rapport 2019*

10. Deze (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen hebben daarnaast gevolgen van niet-geringe betekenis. Al jarenlang wordt in academische literatuur, welke is opgesteld naar aanleiding van academisch onderzoek, gewaarschuwd voor de gevolgen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen/pesticiden. Deze kunnen, zoals blijkt uit deze onderzoeken, grote gevolgen met zich brengen. Met name de vergroting van de kans op neurodegeneratieve aandoeningen is hierbij veelvuldig onderzocht (bijlagen 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16). Uit deze onderzoeken blijkt dat de activiteit/het project grote gevolgen voor de gezondheid van omwonenden kan hebben, doordat deze een vergrote kans ondervinden om ziekten als de ziekte van Parkinson, Alzheimer en amyotrofische lateraal sclerose (ALS) op te lopen.

- *bijlage 10: Ascherio e.a., 'Pesticide Exposure and Risk for Parkinson's Disease', Wiley InterScience 2006, p. 197-203.*

- *bijlage 11: Richardson e.a., 'Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease', JAMA Neurology 2014, afl. 3, p. 284-290.*

- *bijlage 12: Shrestha e.a., 'Pesticide use and incident Parkinson's disease in a cohort of farmers and their spouses', Environmental Research 2020, afl. 191, p. 1-14.*

- *bijlage 13: Baltazar e.a., 'Pesticides exposure as etiological factors of Parkinson's disease and other neurodegenerative diseases - A mechanistic approach', Toxicologie Letters 2014, afl. 230, p. 85-103.*

- *bijlage 14: Van der Mark e.a., 'Occupational exposure to pesticides and endotoxin and Parkinson disease in the Netherlands', Occupational and Environmental Medicine 2014, afl. 71, p. 757-764.*

- *bijlage 15: Baldi e.a., 'Neurodegenerative Diseases and Exposure to Pesticides in the Elderly', American Journal of Epidemiology 2003, afl. 5, p. 409-414.*

- *bijlage 16: Aloizou e.a., 'Pesticides, cognitive functions and dementia: A review', Toxicology Letters 2020, afl. 326, p. 31-51.*

- *bijlage 17: Malek e.a., 'Pesticide exposure as a risk factor for amyotrophic lateral sclerosis: A meta-analysis of epidemiological studies', Environmental Research 2012, afl. 117, p. 112-119.*

- *bijlage 18: Van Maele-Fabry e.a., 'Occupational exposure to pesticides and Parkinson's disease: A systematic review and meta-analysis of cohort studies', Environment International 2012, afl. 46, p. 30-43.*

Dergelijke gevolgen voor de gezondheid zijn niet aan te duiden als gevolgen van geringe betekenis, waardoor Belanghebbenden van mening zijn dat alle Belanghebbenden zijn aan te duiden als belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb. De aantasting van de gezondheid achten Belanghebbenden een feitelijk gevolg van niet-geringe betekenis, waardoor volgens vaste

¹³ ABRvS 29 mei 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1781, r.o. 18.

¹⁴ Vide bijlage 9, p. 3, 17, 32.

¹⁵ Vide bijlage 9, p. 32.

jurisprudentie van de Afdeling zij allen zijn aan te merken als belanghebbenden.

11. Daarbij wensen Belanghebbenden te benadrukken dat de onderneming 'XXX' - Belanghebbenden sub 2 en 3 - ook als belanghebbende is aan te merken vanwege de feitelijke gevolgen welke op het economische spectrum kunnen worden gevonden. Het hierboven uiteengezette gevaar van gewasbeschermingsmiddelen is al jaren in het nieuws, en vele groepen mensen zijn hiervan op de hoogte (bijlage 19). Doordat 'XXX' op diens perceel de activiteiten geassocieerd met diens onderneming verricht - zoals trainingen, workshops en begeleiding (bijlage 20) - wordt 'XXX' tevens geraakt in een persoonlijk economisch belang. Door de toepassing van gewasbeschermingsmiddelen op zéér korte afstand van diens perceel én de algemene kennis dat aan gewasbeschermingsmiddelen zoals toegepast bij de activiteit/het project, zijn minder mensen genegen om de noodzakelijke trainingen, begeleiding of workshops bij 'XXX' te volgen. Potentiële klanten worden afgeschrikt doordat zij, door de toepassing van gewasbeschermingsmiddelen, worden blootgesteld aan verhoogde kansen op ingrijpende aandoeningen als Parkinson, Alzheimer en ALS. De economische gevolgen welke 'XXX' leidt als gevolg van de activiteit/het project zijn dus ook te kwalificeren als feitelijke gevolgen van niet-geringe betekenis.

- *bijlage 19: artikelen over sierteelt en risico's d.d. 18 oktober 2020 en 21 april 2023*

- *bijlage 20: werkwijze XXX, afkomstig van website XXX*

12. Verder ervaren Belanghebbenden een sociaal feitelijk gevolg van enige betekenis, nu - doordat de gevaren van gewasbeschermingsmiddelen algemeen bekend zijn¹⁶ - ouders/verzorgers van de vriendjes en vriendinnetjes van de kinderen van Belanghebbenden niet wensen dat hun kinderen op visite komen bij de kinderen van Belanghebbenden. Deze ouders vrezen voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, waar - zoals reeds aangetoond - aanzienlijke gezondheidsrisico's aan zijn verbonden, op het moment dat hun kinderen aanwezig zijn op de percelen of in de woningen van Belanghebbenden. Ook dit is aan te merken als een feitelijk gevolg van niet-geringe betekenis.
13. Aldus achten Belanghebbenden dat de - voor belanghebbendheid als in artikel 1:2 lid 1 Awb noodzakelijke - feitelijke gevolgen van niet-geringe betekenis bij alle Belanghebbenden aanwezig zijn. Het oordeel van uw Gedeputeerde Staten achten Belanghebbenden derhalve niet (geheel) juist. Belanghebbenden verzoeken uw Gedeputeerde Staten dan ook om alle Belanghebbenden als belanghebbenden in artikel 1:2 lid 1 Awb aan te duiden.

Motivering oordeel niet-belanghebbendheid onvoldoende

14. Daarbij wensen Belanghebbenden op te merken dat de reden voor het niet-aannemen van belanghebbendheid bij Belanghebbenden sub 1a, 1b, 2, 3, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a en 12b is gelegen in het feit dat uw Gedeputeerde Staten de aanwezige bosschages als een de facto scherm ziet functioneren. Door de aanwezigheid van bosschages acht uw Gedeputeerde Staten het niet aannemelijk dat feitelijke gevolgen van niet-geringe betekenis worden ervaren op de percelen van deze als niet-belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb aangeduide Belanghebbenden.
15. Belanghebbenden kunnen zich niet verenigen met dit standpunt. De grondslag daarvoor vinden Belanghebbenden - ironisch genoeg - in het rapport dat uw Gedeputeerde Staten reeds heeft aangehaald, namelijk het rapport naar aanleiding van het onderzoek door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu getiteld 'Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten'.¹⁷

In dit rapport is grondig onderzoek verricht naar de afstand waarop gewasbeschermingsmiddelen worden gemeten. Hieruit blijkt dat op meer dan 500 meter afstand meetbare (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen kunnen worden gevonden.¹⁸ Dit zijn dezelfde gewasbeschermingsmiddelen waarvan in diverse onderzoeken¹⁹ is opgemerkt dat deze een vergrote kans op diverse (levensveranderende) ziekten teweegbrengen. In dit grondig onderzoek, waar uw Gedeputeerde Staten - gezien het bestreden besluit - grote waarde aan hecht, wordt op geen enkele wijze opgemerkt dat de aanwezigheid van bosschages (of andere ruimtelijke elementen als bouwwerken, landschapsglooiingen of andere groenvoorzieningen) de verspreiding van (de restanten van) gewasbeschermingsmiddelen voorkomt. Belanghebbenden achten derhalve dat aanwezigheid van bosschages niet kan maken dat géén sprake is van feitelijke gevolgen van enige betekenis.

16. Daarbij wensen Belanghebbenden tevens op te merken dat de motivering voor het niet-aannemen van Belanghebbendheid onvoldoende is gemotiveerd. Artikel 3:46 Awb vereist dat een besluit wordt vergezeld door een deugdelijke motivering. Deze 'deugdelijkheid' valt uiteen in twee, te onderscheiden, onderdelen. Allereerst dient de motivering kenbaar te zijn. Dit houdt in dat er *enige* waarneembare motivering bij het besluit dient te worden gevoegd, en dat deze op een voor de burger begrijpelijke (leesbare) wijze moet zijn opgesteld. Ten tweede moet de motivering draagkrachtig zijn. Dit houdt in dat het besluit wordt gedragen door rationele en consistente overwegingen welke het handelen van het bestuursorgaan als het ware dragen. De aangedragen onderbouwing moet, om als draagkrachtig te gelden, van voldoende gewicht zijn om het besluit te

¹⁶ Vide bijlage 19.

¹⁷ Vide bijlage 9.

¹⁸ Vide bijlage 9, p. 3, 17, 42.

¹⁹ Vide bijlages 10 - 18.

rechtvaardigen.

Doordat uw Gedeputeerde Staten de aanduiding als niet-belanghebbenden fundeert op de enkele, niet nader onderbouwde, aannahme dat bosschages de feitelijke gevolgen van niet-geringe betekenis - welke uw Gedeputeerde Staten overigens wél aanwezig acht op de percelen van onder meer Belanghebbenden sub 4a, 4b en 5 - voorkomen, achten Belanghebbenden dat de motivering van het bestreden besluit over onvoldoende draagkracht beschikt. Derhalve kan, doordat niet wordt voldaan aan het tweede noodzakelijk element van een deugdelijke motivering, niet worden gesproken van een besluit dat voldoet aan de imperatieve eis voortvloeiend uit artikel 3:46 Awb. Het bestreden besluit is aldus in strijd met dit artikel, en dient deswege te worden herzien. Belanghebbenden verzoeken uw Gedeputeerde Staten dan ook om deze onrechtmatigheid in het besluit op bezwaar te herstellen.

Conclusie

17. Belanghebbenden achten derhalve dat eenieder van de opgemelde Belanghebbenden welke om handhaving hebben verzocht, zijn aan te duiden als belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb. Dit doordat wordt voldaan aan de, in de vaste jurisprudentie van de Afdeling uiteengezette, toetssteen ten aanzien van belanghebbendheid. Derhalve verzoeken Belanghebbenden uw Gedeputeerde Staten tot het herzien van het bestreden besluit, en alle opgemelde Belanghebbenden te kwalificeren als Belanghebbenden in de zin van artikel 1:2 lid 1 Awb.

Oordeel significante gevolgen onjuist

18. Uw Gedeputeerde Staten is, na het oordeel omtrent belanghebbendheid, tot de conclusie gekomen dat significante gevolgen op het Natura 2000-gebied zijn uit te sluiten. Uw Gedeputeerde Staten bent tot dit oordeel gekomen door uw aannahme dat significante gevolgen zijn uit te sluiten indien de bron van de significante gevolgen op meer dan 250 meter van het Natura 2000-gebied is gelegen. Nu de percelen kadastraal bekend als Dwingeloo, sectie XXX op omstreeks 260 meter van het Natura 2000-gebied zijn gelegen, acht uw Gedeputeerde Staten dergelijke significante gevolgen uitgesloten. Derhalve acht u handhaving niet noodzakelijk.

Belanghebbenden kunnen zich echter niet met dit oordeel verenigen. Daarbij wensen Belanghebbenden allereerst op te merken dat deze twijfelen aan de juistheid van het standpunt betreffende de afstand van 260 meter. Naar beleving van Belanghebbenden is deze afstand minder dan deze 260 meter. Belanghebbenden achten sprake van een afstand van omstreeks 250 meter.

Juridisch kader

19. Belanghebbenden hebben verzocht om handhaving vanwege een overtreding van artikel 2.7 lid 2 Wnb. Dit artikel stipuleert het volgende:

"...2 Het is verboden zonder vergunning van gedeputeerde staten een project te realiseren dat niet direct verband houdt met of nodig is voor het beheer van een Natura 2000-gebied, maar afzonderlijk of in combinatie met andere plannen of projecten significante gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied..."

Aldus bevat dit artikel de verplichting voor eenieder welke een project wenst te realiseren dat significante gevolgen kan hebben voor een Natura 2000-gebied, een vergunning te verkrijgen van gedeputeerde staten. Uit dit artikel zijn twee cruciale vereisten te destilleren. Zo dient er allereerst sprake te zijn van een 'project'. Ten tweede moet sprake zijn van mogelijke 'significante gevolgen'.

20. Het opvolgende artikel 2.8 Wnb stipuleert vervolgens hoe de in artikel 2.7 lid 2 Wnb neergelegde verplichting moet worden vormgegeven. Het artikel werkt uit hoe de vergunningverlening uit artikel 2.7 lid 2 Wnb in zijn werk gaat. Zo dient er bij een project dat onder de vergunningplicht valt - een project waarbij significante gevolgen voor een Natura 2000-gebied niet zijn uit te sluiten - een passende beoordeling te worden gemaakt. In deze passende beoordeling moet worden onderzocht en beoordeeld wat de gevolgen voor het desbetreffende Natura 2000-gebied zullen zijn.

De resultaten van de passende beoordeling zijn daarna leidend in het proces voor de vergunningverlening. Wanneer uit de passende beoordeling blijkt dat er géén aantasting van de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied zullen ontstaan, kan de vergunning zoals omschreven in artikel 2.7 lid 2 Wnb worden verleend. Blijkt uit de passende beoordeling dat er onvoldoende zekerheid bestaat dat de natuurlijke kenmerken van het Natura 2000-gebied niet worden aangetast, dan kan de vergunning enkel worden verleend indien wordt voldaan aan de vereiste uit artikel 2.8 lid 4 Wnb. Er mogen dan geen alternatieve oplossingen zijn voor het voorgenomen project, terwijl het project tevens noodzakelijk is vanwege dwingende redenen van groot openbaar belang. Daarbij dienen tevens de nodige compenserende maatregelen worden getroffen.

21. De term 'significante gevolgen' is daarnaast cruciaal in de bepaling van de vergunningplicht. Enkel wanneer er sprake kan zijn van significante gevolgen is een vergunning als omschreven in artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb noodzakelijk. Van dergelijke significante gevolgen is sprake wanneer een project de instandhoudingsdoelstellingen, welke bij de vaststelling van een Natura 2000-gebied zijn vastgelegd, in gevaar brengt.²⁰ Een aantasting van het Natura 2000-gebied welke niet raakt aan de instandhoudingsdoelstellingen welke voor dat desbetreffende gebied zijn vastgelegd, zijn derhalve niet relevant voor de vergunningplicht uit artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb. Kort gezegd is er sprake van significante gevolgen wanneer het project het gevaar bezit om enig negatief effect op de instandhoudingsdoelstellingen van een Natura 2000-gebied te hebben.
22. Uit de artikelen 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb vloeit aldus voort dat de Wet natuurbescherming een vergunningplicht kent voor alle projecten waarvan niet op voorhand kan worden uitgesloten dat significante gevolgen voor een Natura 2000-gebied ontstaan. Deze vergunningplicht is aldus zéér omvangrijk, omdat ook projecten waarbij niet vaststaat of überhaupt aantasting van de instandhoudingsdoelstellingen voor een Natura 2000-gebied zal optreden - maar waarbij tevens niet kan worden uitgesloten dat de instandhoudingsdoelstellingen wél worden aangetast door het voorgenomen project - op basis van deze artikelen vergunningplichtig zijn.

Onjuist oordeel aangaande ontbrekende significante gevolgen

23. Uw Gedeputeerde Staten heeft het standpunt ingenomen dat er geen sprake zou zijn van enig significant gevolg voor het Natura 2000-gebied. Derhalve heeft u de handhaving afgewezen. Wel heeft uw Gedeputeerde Staten de lelieteelt gekwalificeerd als een 'project' als in artikel 2.7 lid 2 Wnb. Aldus is het kardinale punt waarop handhaving wordt afgewezen de - naar standpunt van uw Gedeputeerde Staten - afwezigheid van significante gevolgen.
24. Deze afwezigheid onderbouwt uw Gedeputeerde Staten in het bestreden besluit door te verwijzen naar het rapport naar aanleiding van het onderzoek door het RIVM getiteld 'Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten'.²¹ Naar aanleiding van dit rapport is geoordeeld dat significante gevolgen op een afstand van meer dan 250 meter zijn uit te sluiten.

Oordeel aangaande ontbreken van significante gevolgen onvoldoende gemotiveerd/onzorgvuldig

25. Belanghebbenden kunnen zich niet met dit standpunt verenigen, nu het rapport van het RIVM niet is gericht op de vaststelling van aantasting van natuur door gewasbeschermingsmiddelen. Derhalve achten Belanghebbenden dit standpunt van uw Gedeputeerde Staten onzorgvuldig en onvoldoende gemotiveerd.
26. Hierbij is het allereerst belangrijk om op te merken dat het onderzoek van het RIVM is gericht op de verspreiding van gewasbeschermingsmiddelen in de omgeving, en mogelijke gezondheidsrisico's die hieruit zouden kunnen voortkomen. Het hoofddoel was echter de verkenning van de verspreidingsradius van toegepaste gewas-beschermingsmiddelen, waarbij stof, lucht en menselijke lichaamstoffen zijn onderzocht. De in het rapport opgenomen informatie gaat dan ook hoofdzakelijk over de aanwezigheid van (restanten van) gewasbeschermings-middelen. Het onderzoek is daarmee uitdrukkelijk niet gericht op de effecten van deze (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen op de natuur en bepaalde soorten flora en fauna. Dergelijk onderzoek viel niet onder de - met het onderzoek beoogde - scope.
27. Daarnaast vloeit uit het rapport niet voort dat er na 250 meter geen (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen neerdalen en gezondheidsrisico's dan wel natuuraantastingen kunnen veroorzaken. Zoals opgemerkt op pagina 16-17 van het rapport zijn metingen verricht binnen 250 meter van bollenvelden waar met gewas-beschermingsmiddelen werd gewerkt. Om vervolgens een referentiekader te kunnen hanteren, zijn ook monsters genomen bij mensen die op meer dan 250 meter afstand van de bollenvelden woonden.²² Uit de resultaten van de in het kader van dit onderzoek verrichte metingen vloeit vervolgens voort dat er binnen 250 meter de hoogste concentraties van (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen worden aangetroffen, maar dat deze concentraties ook op 500 meter afstand worden aangetroffen (zij het in verminderende mate naar mate de afstand tot de bronlocatie toeneemt). In deze eerste 250 meter zijn de concentraties volgens het rapport vrijwel gelijk. Het rapport stipuleert het volgende:

"...We leiden dat af uit het feit dat in het OBO is gebleken dat de concentraties bestrijdings- middelen in lucht en stof bij woningen binnen een straal van 250 meter van een bespoten perceel maar weinig van elkaar verschillen. Het verschil in blootstelling is groter en duidelijker als de concentraties van alle omwonenden binnen 250 meter van bespoten bollenvelden worden vergeleken met de concentraties bij woningen op meer dan 500 meter van agrarische velden. Daarom raden wij aan met deze aanpassing de resultaten van de gezondheidsverkenning te herevalueren..."²³

Binnen de eerste 250 meter, zij het direct naast de bron of op 250 meter afstand van deze bron, zijn de concentraties vrijwel

²⁰ HvJ EU september 2004, ECLI:EU:C:2004:482, r.o. 46-49.

²¹ Vide bijlage 9.

²² Vide bijlage 9, p. 16-17.

²³ Vide bijlage 9, p. 32.

gelijk. Na deze afstand nemen de concentraties af naarmate de afstand tot de bron toeneemt. Op een afstand van - zoals in de voorliggende casus - 260 meter zijn de concentraties weliswaar verminderd ten opzichte van de afstand van 0 tot en met 250 meter, maar deze daling van aan te treffen concentraties zal gezien de beperkt toegenomen afstand zeer beperkt zijn.

28. Uw Gedeputeerde Staten heeft in het bestreden besluit echter wel aangenomen dat - op basis van dit onderzoek - na 250 meter géén significante gevolgen zullen ontstaan. Hiermee wordt betoogd dat op *op voorhand* kan worden uitgesloten dat de spuitwerkzaamheden waarvoor Belanghebbenden om handhavend optreden hebben verzocht, significante gevolgen zullen hebben.
29. Gezien de scope van het door het RIVM, kan deze redenering - naar oordeel van Belanghebbenden - geen stand houden. Belanghebbenden achten het door uw Gedeputeerde Staten verrichte onderzoek dat ten grondslag ligt aan het bestreden besluit, dan ook in strijd met het in artikel 3:2 Awb gecodificeerde zorgvuldigheidsbeginsel.
30. Het zorgvuldigheidsbeginsel uit artikel 3:2 Awb vereist dat een besluit voldoet aan vier te onderscheiden categorieën aan zorgvuldigheidseisen. Allereerst betreft het de eisen van een correcte bejegening. Dit houdt in dat er mededelingsplichten, waarschuwplichten, verplichting tot fatsoenlijke behandeling en plichten tot het voeren van overleg en inspraak gelden. De tweede categorie betreft eisen omtrent een zorgvuldig onderzoek van de feiten. Dit ziet op onder meer de onderzoeksplicht, de diepgang en wijze van onderzoek, alsmede de methode van bewijsvergaring. De derde categorie omvat eisen betreffende een zorgvuldige beslissingsprocedure, en behelst verplichtingen tot het weren van 'partijdige' betrokkenen in het proces. De vierde categorie is hierbij met name interessant, aangezien deze de categorie eisen betreffende een deugdelijke besluitvorming behelst. Het verplicht een bestuursorgaan tot het onderzoek naar alle wettelijke mogelijkheden, onderzoek naar de gevolgen van het besluit en de minst bezwarende oplossing, alsmede tot het bepalen en afwegen van belangen en consequenties van de verschillende mogelijke te nemen besluiten.
31. Belanghebbenden achten het bestreden besluit, door het gegeven dat een onderzoek aan het besluit ten grondslag is gelegd dat i) niet (primair) toeziet op de materie welke centraal staat in deze casus en ii) onjuist is geïnterpreteerd, in strijd met de tweede categorie zorgvuldigheidseisen welke voortvloeien uit artikel 3:2 Awb.

De tweede categorie vereist immers dat een bestuursorgaan zoals uw Gedeputeerde Staten zorgvuldig onderzoek doet naar de feiten en omstandigheden welke relevant zijn voor het te nemen besluit. Nu aan het bestreden besluit thans een enkel - en ten aanzien van de vaststelling van significante gevolgen betreffende het project; irrelevant - onderzoek ten grondslag is gelegd, moet worden geconstateerd dat uw Gedeputeerde Staten onvoldoende diepgaand onderzoek heeft verricht.

Dit is, naar het standpunt van Belanghebbenden, eens te meer onzorgvuldig nu uw Gedeputeerde Staten juist als een deskundige heeft te gelden. De lelieteelt vertegenwoordigt verhoudingsgewijs, ten opzichte van de meeste andere provincies, een groot deel van het agrarisch landbouwareaal. In andere woorden, een groot deel van de Nederlandse lelieteelt vindt plaats in de provincie Drenthe.²⁴ Ook heeft uw Gedeputeerde Staten eerdere procedures over handhaving en lelieteelt gevoerd, nota bene ten aanzien van activiteiten verricht door dezelfde agrarische ondernemer die reeds de lelieteelt ontplooit op de percelen waarvoor door Belanghebbenden om handhaving is verzocht. Gezien deze omstandigheden kon van uw Gedeputeerde Staten, ondanks de korte termijn waarin om een reactie op het handhavingsverzoek (waarvoor overigens dank) werd verzocht, een aanzienlijk grotere hoeveelheid deskundigheid worden verwacht.

32. Uit deze schending van het zorgvuldigheidsbeginsel vloeit vervolgens een schending van het motiveringsbeginsel voort. Zoals reeds opgemerkt vereist een besluit een deugdelijke motivering, welke uiteenvalt in twee elementen. De motivering dient, om als deugdelijk te kunnen worden aangeduid, kenbaar alsmede draagkrachtig te zijn.
33. De onderstaande motivering is kenbaar, maar mist naar het standpunt van Belanghebbenden draagkracht. Een draagkrachtige motivering dient immers in staat te zijn om het besluit te dragen door rationale en consistente overwegingen. Het handelen of - in het voorliggende geval - het nalaten te handelen, dient te worden gedragen door de motivering. Dit is echter niet het geval, nu de door onvoldoende zorgvuldig onderzoek voorafgaand aan het nemen van het besluit, een onderzoek ten grondslag is gelegd aan het bestreden besluit dat niet is toegespitst op de materie in het bestreden besluit alsmede niet op de juiste wijze wordt geïnterpreteerd.

Aldus worden conclusies uit het rapport van het RIVM getrokken, die hier niet uit voortvloeien. Het rapport bevat géén informatie over de gevolgen van de aangetroffen (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen op Natura 2000-gebied, noch vloeit uit dit onderzoek voort dat deze restanten slechts 250 meter ver reiken. Integendeel, uit het onderzoek vloeit voort dat de (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen op afstanden van 500 meter (!) zijn waargenomen.²⁵ De motivering is, door deze gegevens waar uw Gedeputeerde Staten van op de hoogte diende te zijn, niet in staat om het besluit te dragen. Derhalve mist deze motivering draagkracht, waardoor het bestreden besluit een strijdigheid met artikel 3:46 Awb behelst.

²⁴ <https://www.boerenbusiness.nl/top5/artikel/10863330/waar-groeien-de-meeste-lemiebollen-in-nederland> (laatst geraadpleegd 9 mei 2023).

²⁵ Vide bijlage 9, p. 3, 32.

Aannemelijk dat Natura 2000-gebied wél wordt aangetast

34. Daarnaast achten Belanghebbenden - uitdrukkelijk zonder enige bewijslast op zich te nemen welke krachtens het bestuursrechtelijk bewijsrecht niet op Belanghebbenden rust - dat het aannemelijk is dat er wel degelijk een aantasting van het Natura 2000-gebied kan geschieden, dan wel niet kan worden uitgesloten dat het Natura 2000-gebied significante gevolgen zal ervaren.
35. Zoals reeds uiteengezet in dit bezwaarschrift, ontstaat de vergunningplicht uit artikel 2.7 lid 2 Wnb op het moment dat significante gevolgen niet kunnen worden uitgesloten. Wanneer geen volledige zekerheid kan worden verschaft ten aanzien van de significante gevolgen - de aantasting van de instandhoudingsdoelstellingen van het betrokken Natura 2000-gebied - ontstaat de vergunningplicht uit dit artikel. Uit de reeds voorliggende informatie leiden Belanghebbenden af dat deze significante gevolgen niet kunnen worden uitgesloten.

Belanghebbenden wensen daarbij te wijzen op het door uw Gedeputeerde Staten aangehaalde onderzoek van het RIVM. Dit onderzoek houdt in dat, zoals meerdere malen in dit bezwaarschrift gepresenteerd, op een afstand van 500 meter in de menselijke vloeistoffen (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen worden aangetroffen. Daarbij is opgenomen dat op een afstand van 0 tot 250 meter van een bronactiviteit - het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen - eenzelfde concentratie van deze (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen worden aangetroffen. Deze concentratie neemt vervolgens af naarmate de afstand tot de bronactiviteit toeneemt. Gezien het hier relevante Natura 2000-gebied 'XXX' op een - door uw Gedeputeerde Staten erkende - afstand van omstreeks 250 meter van de bronactiviteit (de lelieteelt) is gelegen, zal hier - krachtens de bevindingen van het RIVM-onderzoek - een zeer minimaal gereduceerde neerslag van (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen plaatsvinden. De neerslag zal dus vrijwel vergelijkbaar zijn met de neerslag op de afstand van 0 tot 250 meter van de bronactiviteit.

De mogelijk negatieve effecten van gewasbeschermingsmiddelen op een Natura 2000-gebied behoeven, naar oordeel van Belanghebbenden, geen uitleg. Zoals reeds uiteengezet betreft de term 'gewasbeschermingsmiddelen' een groot aantal soorten middelen, welke ieder een bepaald onderdeel van het ecosysteem aantasten. Herbiciden zijn gericht op bestrijding van onkruiden, terwijl insecticiden zijn gericht op bestrijding van insecten. Fungiciden bestrijden schimmels, terwijl rodenticiden gericht zijn op de bestrijding van knaagdieren. Daarnaast zijn nematociden gericht op het verwijderen van bodem-aaltjes en zijn mollusciciden bestemd om weekdieren (denk hierbij aan slakken) te verdelgen. Ieder van deze middelen beïnvloedt het ecosysteem, door een onderdeel van dit ecosysteem te verwijderen dan wel te reduceren. De verwijdering van één van deze onderdelen uit een ecosysteem kan het gehele ecosysteem beïnvloeden. Wanneer een bepaalde insectensoort gevoelig blijkt voor de toegepaste insecticiden - waarbij moet worden opgemerkt dat deze middelen worden ontwikkeld om juist deze elementen te verdelgen - en wordt gereduceerd in aantallen, heeft dit invloed doordat bijvoorbeeld de roofdieren die op deze insecten jagen, zonder voedsel komen te zitten. Deze nemen dan in aantallen af, en dat kan weer gevolgen hebben voor bepaalde andere flora en fauna. Ook bij de toepassing van herbiciden, rodenticiden of de andere soorten gewasbeschermingsmiddelen zijn dergelijke gevolgen te verwachten. Een ecosysteem is namelijk, zoals eenieder vroeger al heeft geleerd tijdens de biologielessen op school, een delicate balans. Wanneer één element wordt aangetast, levert dat een ketting aan reacties en gevolgen op. Het is aannemelijk dat deze keten van reacties ook de in de instandhoudingsdoelstellingen binnen het Natura 2000-gebied aantasten.

Overigens vloeit uit onderzoek, alsmede uit Europees beleid, voort dat gewasbeschermingsmiddelen schadelijk zijn voor het milieu dan wel dit milieu aantasten. Zo hebben onderzoekers van de Wageningen Universiteit in meerdere onderzoeken geconstateerd dat gewasbeschermingsmiddelen/pesticiden een drukkende werking hebben op de insectenpopulatie (bijlage 21). Eenzelfde conclusie wordt getrokken door het onderzoeksteam dat werd geleid door Flavia Geiger, dat in diverse landen (waaronder Nederland) onderzoek heeft gedaan naar de effecten van gewasbeschermingsmiddelen en pesticiden op de natuur, milieu en biodiversiteit. Echter, waar het nationale onderzoek van de Wageningen Universiteit vooral de focus legt op de insectenpopulatie (wat overigens een cruciaal onderdeel is van de natuur), wordt in het onderzoek van Geiger het effect verder doorgetrokken. Geiger constateert dat het milieu wordt aangetast - en biodiversiteit verminderd - door de toepassing van pesticiden (bijlage 22). Het onderzoek van Geiger is zelfs van een dermate gewicht, dat de Europese Rekenkamer in diens beleid aangaande duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (bijlage 23) het standpunt dat gewasbeschermingsmiddelen de natuur en milieu aantasten onderbouwt met dit onderzoek.²⁶

- bijlage 21: Kleijn e.a., *Achteruitgang insectenpopulaties in Nederland: trends, oorzaken en kennislacunes*, Wageningen Environmental Research 2018

- bijlage 22: Geiger e.a., *Persistent negative effects of pesticides on biodiversity and biological control potential on European farmland*, *Basic and Applied Ecology* 2010, afl. 11, p. 97-105.

- bijlage 23: *Verslag Europese Rekenkamer, Duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen: beperkte vooruitgang bij het meten en beperken van risico's*, 2020

²⁶ Vide bijlage 23, p. 7.

Het is hierdoor, gezien de inherente eigenschappen van gewasbeschermingsmiddelen - welke overigens worden bevestigd in de hierboven genoemde onderzoeken - en de constatering uit de RIVM-rapportage, aannemelijk dat er een aantasting van het Natura 2000-gebied plaatsvindt. Aldus dient te worden gesproken van significante gevolgen voortkomend uit een project zoals omschreven in artikel 2.7 lid 2 Wnb. Belanghebbenden achten het oordeel van uw Gedeputeerde Staten inhoudende dat het is uitgesloten dat significante gevolgen zullen optreden, onjuist.

Significante gevolgen niet uit te sluiten

36. Indien uw Gedeputeerde Staten - ondanks hetgeen Belanghebbenden hierboven reeds hebben uiteengezet - alsnog achten dat significante gevolgen niet aannemelijk zijn, dan wensen Belanghebbenden te benadrukken dat de vergunningplicht neergelegd in artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb enkel ontstaat wanneer de significante gevolgen geheel en op voorhand kunnen worden uitgesloten. Dit is echter absoluut niet het geval, nu reeds is vastgesteld - althans; in voldoende mate aannemelijk is gemaakt - dat de (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen zullen neerdalen op het Natura 2000-gebied 'XXX'. Dit gebied ligt immers 260 meter van de bronactiviteit aan de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, sectie XXX. Nu uit het RIVM-onderzoek voortvloeit dat tot een afstand van 500 meter meetbare (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen - middelen bestemd om elementen uit een gezond ecosysteem te verwijderen - worden aangetroffen, kan niet worden uitgesloten dat de instandhoudings-doelstellingen van het Natura 2000-gebied worden aangetast.
37. Daarbij wensen Belanghebbenden te bepleiten dat de stelling dat slechts restanten van gewasbeschermings-middelen zijn aangetroffen, niet maakt dat kan worden uitgesloten dat er significante gevolgen optreden. Op geen enkele wijze is thans inzichtelijk of restanten van gewasbeschermingsmiddelen een verminderde of non-existente invloed op het ecosysteem hebben. Dit vloeit ook niet voort uit het RIVM-rapport of enig andere bron welke uw Gedeputeerde Staten heeft gebruikt ter onderbouwing van het bestreden besluit. Aldus kan niet worden uitgesloten dat er significante gevolgen optreden doordat het mogelijk slechts restanten van gewasbeschermingsmiddelen betreffen welke neerdalen op het Natura 2000-gebied.
38. Daarnaast zijn ook diverse mogelijke additionele voor aantasting zorgende effecten reeds onduidelijk. Bij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen wordt veelal door de gebruiker (de spuitsel van de gewasbeschermings-middelen) een mengsel gemaakt van diverse gewasbeschermingsmiddelen. Zo kunnen bijvoorbeeld herbiciden worden gemengd met insecticiden of fungiciden. Op dit moment is niet inzichtelijk of er enige versterkende reactie optreedt bij de toepassing van deze middelen, welke volgens het RIVM-onderzoek neerdalen op het op 260 meter liggende Natura 2000-gebied. Het is echter wel een mogelijkheid, althans kan niet worden uitgesloten.

Ook wordt vaak een bindmiddel toegevoegd aan dit mengsel. Dit middel dient ervoor te zorgen dat de gewasbeschermingsmiddelen op een bestendige wijze binden aan gewassen. Het is niet duidelijk of bij de verspreiding van gewasbeschermingsmiddelen deze bindmiddelen zorgen voor een groter nadelig effect op het ecosysteem in het Natura 2000-gebied. Mogelijk kunnen deze bindmiddelen tot gevolg hebben dat de (mengeling van) gewasbeschermingsmiddelen meer aantasting van het Natura 2000-gebied bewerkstelligen. Dit is echter, naar voorliggende informatie, niet te beoordelen. Daarmee is echter ook niet uit te sluiten dat er een versterkte aantasting gaat plaatsvinden.

Deze beide omstandigheden maken dat er, naast onduidelijkheid ten aanzien van de werking van restanten van gewasbescherming, ook omstandigheden zijn welke een mogelijk geïntensiveerde aantasting bewerkstelligen. Belanghebbenden achten, resumerend, dan ook te stellen dat thans *niet* op voorhand kan worden *uitgesloten* dat de neerdaling van (restanten van) gewasbeschermingsmiddelen voor een aantasting van de instandhoudings-doelstellingen van het Natura 2000-gebied 'XXX' zorgen. Derhalve zijn significante gevolgen - voor zover door uw Gedeputeerde Staten wordt geoordeeld dat deze niet aannemelijk zijn gezien de bovenstaande onderbouwing - *in ieder geval* niet uit te sluiten.

Bewijslast aantonen significante gevolgen

39. Tenslotte wensen Belanghebbenden, voor de volledigheid, op te merken dat deze aan de op hen liggende bewijslast welke in het kader van dit verzoek tot handhavend optreden bij Belanghebbenden ligt, thans hebben voldaan. Het bestuursrechtelijk bewijsrecht is immers aanmerkelijk verschillend van het civiele bewijsrecht. Het bestuursrecht kent, zoals bekend, de vrij-bewijsleer. Dit vindt diens oorsprong in artikel 8:69 lid 3 Awb, waarin de wetgever - vanwege de wens om de bestuursrechter een sterke waarheidsvindende rol toe te bedelen - de bestuursrechter een actieve rol in de feitenvaststelling heeft toebedeeld.²⁷ Zo stelt artikel 8:69 lid 3 Awb de bestuursrechter in staat om ambtshalve feiten vast te stellen. De bestuursrechter is vanwege dit artikel dus niet, zoals zijn civiele collega dat wel is, gebonden aan de standpunten van de partijen. De rechter kan in het bestuursrecht actief op zoek naar de feiten, wat volgens de wetgever diende om de waarheidsvinding tijdens de procedure te bevorderen.

²⁷ CRvB 27 juni 2013, ECLI:NL:CRVB:2013:770; *PG Awb II*, p. 173, 177; R.J.N. Schlössels, 'Een vrije en kenbare bewijsleer?', in: *Bestuursrechtelijk bewijsrecht: wetgever of rechter?* (preadvies VAR, nr. 142), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009, p. 11-116; Y.E. Schuurmans, *Bewijslastverdeling in het bestuursrecht. Zorgvuldigheid en bewijsvoering bij beschikkingen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 2005, p. 41-44.

Door deze actieve rol van de bestuursrechter in de feitenvaststelling, wordt het bestuursrechtelijk bewijsrecht aangeduid als het vrij-bewijsrecht. Dit houdt in dat de bestuursrechter beschikt over een aanzienlijke mate van vrijheid bij de waardering van hetgeen als bewijs wordt aangedragen. Ook behoeft het bewijs, behoudens criteria omtrent de goede procesorde, niet aan specifiek vastgelegde inhoudelijke vereisten of criteria te voldoen.²⁸

40. Het vrij-bewijsrecht kent twee onderdelen. Allereerst is er het formele bewijsrecht, dat ziet op de procedureregels met betrekking tot het leveren van bewijs. Hierover biedt de Awb diverse regels, bijvoorbeeld ten aanzien van het horen van getuigen en het benoemen van deskundigen. Ten tweede, en in deze casus het meest belangrijk, is er het materiële bewijsrecht. Dit ziet op de vragen wat moet worden bewezen (bewijsomvang), wie dat moet bewijzen (bewijslast/bewijsvoeringslast), voor wiens rekening niet bewezen feiten komen (bewijsrisico) en op de bewijswaardering en bewijsstandaard. Het materiële bewijsrecht bepaalt dus welke partij een feit moet bewijzen, en wat de gevolgen zijn bij het niet voldoen aan dit bewijs.²⁹

In tegenstelling tot het formele bewijsrecht, zijn er geen specifieke - daarvoor bestemde - regels over materieel bewijsrecht neergelegd in de Awb.³⁰ Hoewel het aldus aan specifieke bepalingen ontbreekt, zijn er wel degelijk een aantal bronnen van materieel bewijsrecht, die stipuleren wie exact wat moet bewijzen. Zo vloeit de hoofdregel omtrent bestuursrechtelijk materieel bewijsrecht voort uit de artikelen 3:2 en 4:2 lid 2 Awb. Deze hoofdregel komt weer voort uit het zorgvuldigheidsbeginsel uit artikel 3:2 Awb. Dit artikel codificeert het zorgvuldigheidsbeginsel, en verplicht de overheid en bestuursorganen tot zorgvuldige besluitvorming, waarbij alle relevante feiten en belangen in kaart worden gebracht. In bewijsrechtelijke zin houdt artikel 3:2 Awb in dat het bestuursorgaan, tenzij een bijzondere wet of de vuistregels voortkomend uit de redelijkheid en billijkheid anders bepalen, de bewijslast draagt met betrekking tot de feiten die aan een besluit ten grondslag zijn gelegd. De feiten die door het bestuursorgaan in kaart dienen te worden gebracht op grond van het zorgvuldigheidsbeginsel uit artikel 3:2 Awb, dienen ook door het bestuursorgaan te worden bewezen. Artikel 4:2 lid 2 Awb geeft hier wel een inherente uitzondering op, nu de bewijslast ten aanzien van stukken die de aanvrager ter beschikking heeft, bij de aanvrager of belanghebbende zelf berusten. Deze uitzondering is echter voornamelijk van toepassing in situaties waarin een besluit wordt genomen naar aanleiding van een aanvraag waarbij de aanvrager de beschikking heeft over de voor beoordeling van de aanvraag noodzakelijke stukken, wat in de voorliggende casussen niet het geval is.³¹

Sterker nog, ten aanzien van het handnavingsverzoek - dat juridisch dient te worden gekwalificeerd als een aanvraag als in artikel 1:3 lid 3 Awb - wordt in de jurisprudentie van de Afdeling niet van de aanvrager vereist dat deze een begin van bewijs van de overtreding levert.³² Enkel in zéér uitzonderlijke omstandigheden kan van de aanvrager een begin van bewijs worden verwacht. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een verzoeker de gestelde overtreding gedurende de procedure blijft aanpassen, wijzigen en nuanceren.³³

41. Van deze hoofdregel (dat de bewijslast bij het bestuursorgaan ligt) kan echter ook in enkele gevallen worden afgeweken bij bijzondere wet. Enkele bijzondere wetten bevatten bijvoorbeeld een wettelijk bewijsvermoeden dat ongeacht de hoofdregel uit artikel 3:2 en 4:2 lid 2 Awb dient te worden gevolgd. Deze vormen, als het ware, een *lex specialis* op de algemene regel. De bijzondere wet schrijft in een aantal gevallen bepaalde materiële bewijsconstructies voor. Dit is bijvoorbeeld het geval in artikel 13 Wegenwet, waarin is bepaald dat het eigendom van een weg, zolang en voor zover niet het tegendeel blijkt, wordt vermoed te berusten bij de publiekrechtelijke rechtspersoon die deze onderhoudt.³⁴
42. Tenslotte kan de redelijkheid en billijkheid eisen dat de bewijslastverdeling wordt gewijzigd. De redelijkheid en billijkheid geven enkele vuistregels inzake de bewijslastverdeling, en leveren een afwijking en aanvulling op de hoofdregel uit artikel 3:2 en 4:2 lid 2 Awb. De voornaamste vuistregels met betrekking tot handnavingszaken betreft de vuistregel dat degene die zich beroept op een aparte wettelijke bepaling in diens verweer, daarvoor de bewijslast draagt. Een illustratief voorbeeld betreft het beroep van een appellant op artikel 4:84 Awb, dat stipuleert dat een bestuursorgaan bij onevenredige bijzondere omstandigheden moet afwijken van diens beleidsregel. Het aantonen en bewijzen van de onevenredige bijzondere omstandigheden die afwijking rechtvaardigen, ligt bij degene die het beroep op de specifieke en aparte wettelijke bepaling doet.³⁵

²⁸ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-101.

²⁹ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-101; Bröring e.a., *Bestuursrecht II. Rechtsbescherming tegen de overheid*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2016, p. 281.

³⁰ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107.

³¹ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107; Bröring e.a., *Bestuursrecht II. Rechtsbescherming tegen de overheid*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2016, p. 281; Y.E. Schuurmans, *Bewijslastverdeling in het bestuursrecht. Zorgvuldigheid en bewijsvoering bij beschikkingen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 2005; Y.E. Schuurmans, 'Bestuursrecht en bewijs', in: *JB Select*, Den Haag: SDU uitgevers 2019, p. 339-353; ABRvS 25 januari 2017, ECLI:NL:RVS:2017:181, r.o. 7.3.

³² ABRvS 19 oktober 2016, ECLI:NL:RVS:2016:2743, r.o. 11.2.

³³ ABRvS 7 november 2018, ECLI:NL:RVS:2018:3602, r.o. 4.2.

³⁴ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107.

³⁵ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107; Y.E. Schuurmans, 'Bestuursrecht en bewijs', in: *JB Select*, Den Haag: SDU uitgevers 2019, p. 339-353; ABRvS 25 januari 2017, ECLI:NL:RVS:2017:181, r.o. 7.3.

Hierbij is het echter wel belangrijk om in ogenschouw te nemen dat het moet gaan om een beroep op een wettelijke regel, voordat deze uitzondering op basis van redelijkheid en billijkheid een rol gaat spelen. Het moet gaan om de situatie waarin het bestuursorgaan een stelling inneemt, bijvoorbeeld een overtreding van het bestemmingsplan, en daaraan een onrechtmatigheid koppelt. De wederpartij kan dan bijvoorbeeld de stelling innemen dat er weliswaar sprake is van een strijdigheid met het bestemmingsplan, maar dat wegens overgangsrecht niet kan worden gehandhaafd. De wederpartij erkent in dat geval de overtreding - deze wordt niet betwist - maar de daaraan te verbinden conclusie wordt bestreden. Dit is overigens anders dan de reeds voorliggende situatie, waarin het bestaan van de overtreding zelf ter discussie staat.³⁶

43. Samenvattend dient te worden opgemerkt dat de bewijslastverdeling wordt gerealiseerd middels de hoofdregel uit artikel 3:2 jo. 4:2 lid 2 Awb. Hierop zijn vervolgens afwijkingen en toevoegingen voortkomend uit de bijzondere wet of de uit de redelijkheid en billijkheid voortkomende vuistregels mogelijk. Echter, de hoofdregel voortkomend uit het zorgvuldigheidsbeginsel heeft te gelden als de hoofdregel.
44. Met de bewijslastverdeling is, in beginsel, ook het bewijsrisico gegeven. Het bewijsrisico betreft niets meer dan de verantwoordelijkheid voor de gevolgen, indien niet wordt voldaan aan de bewijslast die bij de desbetreffende partij ligt. Deze beide aspecten van het bewijsrecht vallen vrijwel altijd samen, en de partij die de last tot leveren van het bewijs draagt, draagt tevens het risico als zijn of haar bewijsvoering niet slaagt. Dit is zelfs het geval wanneer een partij buiten haar toedoen in bewijsnood verkeert en het gevraagde bewijs niet kan leveren. Daarbij moet overigens wel worden opgemerkt dat niet-verwijtbare bewijsnood een absolute zeldzaamheid betreft, nu van burgers en overheden een voldoende zorgvuldige administratieplicht wordt verwacht.³⁷
45. Deze regels bepalen aldus bij welke partij de bewijslast en het bewijsrisico ligt. Het bewijs dat de partij met de bewijslast vervolgens naar voren brengt, dient vervolgens te voldoen aan de bewijsstandaard. Dit is het niveau van zekerheid die door de bestuursrechter wordt verlangd ten aanzien van de noodzakelijke en te bewijzen feiten, welke de partijen krachtens de bewijslastverdeling dienen te bewijzen om diens ingenomen standpunten te ondersteunen. In het leeuwendeel van de procedures zal de bestuursrechter eisen dat de noodzakelijke - bevoegdheidsactiverende - feiten in voldoende mate 'aannemelijk' zijn gemaakt. Deze standaard is echter niet in beton gegoten, en wordt verhoogd indien sprake is van besluiten met een bestraffend karakter. Wel kan worden gesteld dat de 'aannemelijkheid' de absolute ondergrens is, waar bewijs aan dient te voldoen.³⁸
46. Uit het bovenstaande vloeit hiermee voort dat het bestuursorgaan middels de hoofdregel van de bewijslastverdeling de bevoegdheidsactiverende feiten en omstandigheden - waarop het besluit is gefundeerd - aannemelijk dient te maken. Het is, behoudens de situatie dat de bijzondere wet of de vuistregels voortkomend uit de redelijkheid en billijkheid hierop een uitzondering verlangen, aan het bestuursorgaan om aan te tonen dat de feiten en omstandigheden waarop diens optreden is gebaseerd, in voldoende mate aannemelijk zijn. Wanneer één der partijen niet in deze bewijsvoeringsplicht, die ontstaat door het dragen van de bewijslast, voldoet (in andere woorden: de bewijsstandaard van 'aannemelijkheid' niet weet te halen), dan draagt deze partij daar tevens het bewijsrisico voor. Deze partij zal dan worden afgerekend op het niet kunnen presenteren van bewijs. Een bestuursorgaan zal indien het niet slaagt, zijn besluit dan zien stranden (op een motiverings-, zorgvuldigheids- of legaliteitsgebrek), en een burger zal indien diens bewijs onvoldoende blijkt, tevens diens verweer niet gehonoreerd zien.
47. In handhavingzaken, zoals in het voorliggende geval waarbij Belanghebbenden hebben verzocht om handhaving, resulteert dit in de volgende verhoudingen met betrekking tot het bewijsrecht. De overtreding betreft een onmisbaar bevoegdheidsactiverend element bij het ontstaan van de bevoegdheid tot handhaving. Nu uw Gedeputeerde Staten géén grond voor handhaving constateert, valt het ontbreken van een overtreding van artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb onder de feiten en omstandigheden die op grond van de zorgvuldigheidsplicht uit artikel 3:2 Awb inzichtelijk behoren te worden gemaakt door uw Gedeputeerde Staten als bestuursorgaan. Dit heeft vervolgens tot gevolg dat volgens de hoofdregel van het bewijsrecht - alsmede volgens vaste jurisprudentie van de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State³⁹ - het aan het bestuursorgaan is om aannemelijk te maken dat er sprake is van een ontbreken van een overtreding. Het tot handhaving bevoegde bestuursorgaan zal de feiten en omstandigheden moeten verzamelen om aan te tonen dat er geen overtreding geschiedt dan wel geen vergunningplicht bestaat. Althans, het is niet aan de belanghebbende om het bewijsrisico te dragen van het niet-voldoen aan wettelijke voorschriften.⁴⁰

³⁶ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107; Y.E. Schuurmans, *Bewijslastverdeling in het bestuursrecht. Zorgvuldigheid en bewijsvoering bij beschikkingen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 2005; ABRvS 28 juli 2021, ECLI:NL:RVS:2021:1663, r.o. 3.3; ABRvS 14 februari 2018, ECLI:NL:RVS:2018:470.

³⁷ Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107; Y.E. Schuurmans, *Bewijslastverdeling in het bestuursrecht. Zorgvuldigheid en bewijsvoering bij beschikkingen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 2005.

³⁸ T.N. Sanders, *Handboek toezicht, handhaving en invordering*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2022, p. 525-533; Y.E. Schuurmans, *Bewijslastverdeling in het bestuursrecht. Zorgvuldigheid en bewijsvoering bij beschikkingen* (diss. Amsterdam VU), Deventer: Kluwer 2005; Schlössels & Zijlstra, *Bestuursrecht in de sociale rechtsstaat. Band 2*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 99-107.

³⁹ ABRvS 15 december 2021, ECLI:NL:RVS:2021:2834; CBb 29 januari 2019, ECLI:NL:CBB:2019:41; CBb 18 februari 2016, ECLI:NL:DBB:2016:29; ABRvS 6 oktober 2004, ECLI:NL:RVS:2004:AR3356.

⁴⁰ T.N. Sanders, *Handboek toezicht, handhaving en invordering*, Den Haag: Boom juridische uitgevers 2022, p. 525-533.

Bij het vaststellen van de overtreding is er daarmee géén sprake van een bijzondere wet of vuistregel op basis van de redelijkheid en billijkheid, die een afwijking of aanvulling op de hoofdregel omtrent de bewijslastverdeling rechtvaardigt. De hoofdregel, namelijk dat op grond van artikel 3:2 Awb het aan het bestuursorgaan is om te bewijzen dat feiten waarop het besluit is gefundeerd daadwerkelijk hebben plaatsgevonden, geldt bij deze vaststelling als de heersende norm waarop de bewijslast wordt verdeeld.

48. Dit bewijs dient vervolgens aannemelijk te zijn. Het handhavend optredend bestuursorgaan dient dus in voldoende mate aannemelijk te maken dat de voorliggende feiten en omstandigheden niet zijn te kwalificeren als een overtreding.
49. Met deze uiteenzetting van het bestuursrechtelijk bewijsrecht wensen Belanghebbenden te verhelderen dat het *niet* aan Belanghebbenden is om aan te tonen dat er sprake is van een overtreding, maar dat bij uw Gedeputeerde Staten de bewijslast en -risico ligt om aan te tonen dat er geen sprake is van een overtreding. In dit geval behelst dit het aantonen dat er géén sprake is van een vergunningplichtige activiteit.
50. In de bezwaarprocedure zoals thans met dit bezwaarschrift gestart, blijft het bewijsrecht vormgegeven door de bovenstaande hoofdregel van bewijsrecht voortkomend uit artikel 3:2 Awb jo. artikel 4:2 lid 2 Awb. De beslissing op bezwaar welke naar aanleiding van dit bezwaarschrift moet worden genomen, blijft een besluit (althans; een met een besluit gelijk te stellen weigering een besluit te nemen als in artikel 6:2 onder a Awb). Derhalve zal uw Gedeputeerde Staten, als bestuursorgaan, wederom een besluit moeten nemen dat voldoet aan de zorgvuldigheidseisen en motiveringseisen voortkomend uit artikel 3:2 Awb en 3:46 Awb. Aldus dient uw Gedeputeerde Staten wederom, en met inachtneming van de bezwaargronden van Belanghebbenden, te besluiten op het handnavingsverzoek dat ten grondslag heeft gelegen aan het bestreden besluit.

Dit maakt dat de bewijslast ten aanzien van het aantonen dat er géén significante gevolgen zijn, en dat deze ook bij voorbaat kunnen worden uitgesloten (waardoor er geen sprake is van een vergunningplicht en dus geen sprake is van een overtreding), wederom bij uw Gedeputeerde Staten berust. Bij Belanghebbenden rust aldus, op grond van de bestuursrechtelijke regels van bewijsrecht, géén bewijslast ten aanzien van de significante gevolgen.

51. Desalniettemin hebben Belanghebbenden, terwijl de bestuursrechtelijke regels van bewijsrecht dit niet verplichten, (een begin van) bewijs geleverd ten aanzien van de aannemelijkheid van significante gevolgen, dan wel dat deze significante gevolgen niet kunnen worden uitgesloten. Ten overvloede wensen Belanghebbenden uw Gedeputeerde Staten erop te wijzen dat deze aanvullende onderbouwing dient te worden verdisconteerd in het besluit op bezwaar. Om een rechtmatig besluit op bezwaar te nemen, dat aan alle beginselen van behoorlijk bestuur voldoet, zal uw Gedeputeerde Staten de door Belanghebbenden gemaakte opmerkingen en bewijsmiddelen aangaande de significante gevolgen op voldoende zorgvuldige wijze moeten verwerken in het te nemen besluit op bezwaar.

Conclusie

52. Concluderend merken Belanghebbenden op dat het bestreden besluit als onrechtmatig dient te worden gekwalificeerd. In het bestreden besluit is uw Gedeputeerde Staten allereerst onvoldoende geslaagd in het onderbouwen dat significante gevolgen kunnen worden uitgesloten. Het rapport van het RIVM is daar nu eenmaal niet op geënt, en wordt daarnaast op onjuiste wijze geïnterpreteerd door uw Gedeputeerde Staten. Daarnaast is het, gebaseerd op het RIVM-rapport dat uw Gedeputeerde Staten heeft gebruikt ter onderbouwing van het bestreden besluit, aannemelijk dat juist wél een aantasting van de instandhoudingsdoelstellingen plaatsvindt en derhalve moet worden gesproken van significante gevolgen. Ten slotte achten Belanghebbenden, indien uw Gedeputeerde Staten uzelf niet kan vinden in de aannemelijkheid van deze significante gevolgen, alsnog dat *niet kan worden uitgesloten* dat er een aantasting van de instandhoudingsdoelstellingen plaatsvindt en deswege moet worden gesproken over significante gevolgen. Nu de vergunningplicht uit artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb ontstaat op het moment dat dergelijke significante gevolgen niet kunnen worden uitgesloten, achten Belanghebbenden dat ten aanzien van het - door uw Gedeputeerde Staten gekwalificeerde - project plaatsvindend op de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, sectie XXX vergunningplichtig. Nu daarvoor geen vergunning is verleend (althans; niet bekend is) achten Belanghebbenden sprake van een overtreding waartegen uw Gedeputeerde Staten gezien de beginselplicht tot handhaving dient op te treden. Belanghebbenden verzoeken uw Gedeputeerde Staten derhalve om alsnog - zo spoedig mogelijk - over te gaan tot handhavend optreden.

Geen gronden voor afwijken beginselplicht tot handhaving

53. Ten overvloede wensen Belanghebbenden op te merken dat er géén gronden bestaan voor het afwijken van de beginselplicht tot handhaving. Zoals bekend dient een bestuursorgaan zoals uw Gedeputeerde Staten handhavend op te treden, en kan slechts in uitzonderlijke omstandigheden van deze beginselplicht worden afgeweken. Deze uitzonderingen zijn de situatie waarin er een concreet zicht op legalisatie bestaat, en/of handhaving als onevenredig moet worden bestempeld. Belanghebbenden achten van deze beide uitzonderingen geen sprake.

Geen concreet zicht op legalisatie

54. Het concreet zicht op legalisatie betreft de situatie waarin er sprake is van een illegale activiteit, welke door een mogelijke vergunningverlening kan worden vergund, en derhalve wordt gelegaliseerd. In het geval waarin een illegale activiteit kan worden gelegaliseerd, dient handhavend optreden achterwege te blijven.
55. Echter, om te voldoen aan een concreet zicht voor legalisatie is het niet voldoende dat er een vergunning zou kunnen worden verleend. Een dergelijk concreet zicht aan legalisatie kan - in het geval op basis van overtreding de Wet natuurbescherming wordt gehandhaafd - slechts aan handhaving in de weg staan indien sprake is van een ontvankelijke aanvraag voor een vergunning. Deze uitzondering vereist aldus twee cumulatieve elementen. Allereerst moet sprake zijn van een vergunningsaanvraag. Dit houdt in dat een vergunning dient te zijn aangevraagd voordat überhaupt kan worden gesproken over een concreet zicht op legalisatie. Ten tweede dient er sprake te zijn van een ontvankelijke aanvraag.⁴¹ Dit houdt in dat de aanvraag voldoende compleet dient te zijn. De activiteit waarvoor een vergunning wordt aangevraagd moet duidelijk zijn, terwijl ook de benodigde onderzoeken moeten zijn uitgevoerd en verstrekt. Indien daar géén sprake van is, dan is er géén concreet zicht op legalisatie dat aan handhaving in de weg kan staan.
56. Thans is, althans bij Belanghebbenden, niet bekend dat de agrariër welke de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, sectie XXX exploiteert, een vergunning heeft aangevraagd. Noch is bekend dat de noodzakelijke onderzoeken voor een Wnb-vergunning op basis van artikel 2.7 lid 2 jo. 2.8 Wnb zijn verricht en verstrekt. Belanghebbenden achten aldus géén sprake van een concreet zicht op legalisatie dat aan handhaving in de weg kan staan.

Handhaving niet onevenredig

57. Handhaving kan, naast een concreet zicht op legalisatie, ook achterwege blijven indien handhaving als onevenredig moet worden aangeduid. In dat geval weegt het te dienen belang bij handhaving niet op tegen de nadelige gevolgen voor de overtreder. Dit is vaak aan de orde bij (zeer) kleine overtredingen, of wanneer sprake is van een goede trouw bij de overtreder dat deze conform het geldend recht handelde.⁴² In dat geval staat de onevenredigheid in de weg aan handhaving.
58. Belanghebbenden achten echter dat van dergelijke onevenredigheid niet kan worden gesproken. Hierbij willen Belanghebbenden graag benadrukken dat er, gezien de omstandigheden van het geval, kan worden gesteld dat sprake is van kwade trouw (dan wel géén goede trouw) bij de agrariër welke de spuitwerkzaamheden op de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, sectie XXX uitvoert. Zoals eerder opgemerkt, is deze agrariër in 2022 betrokken geweest bij een vergelijkbare procedure gericht op handhaving ten aanzien van de lelieteelt.⁴³ Daarnaast is een jaar eerder - in 2021 - in een uitspraak van de rechtbank Noord-Nederland vastgesteld dat de lelieteelt een project in de zin van de Wnb betreft, en daar een vergunning voor noodzakelijk is indien significante gevolgen niet bij voorbaat zijn uit te sluiten. De agrariër welke de percelen kadastraal bekend als de percelen Dwingeloo, sectie XXX thans exploiteert, is op de hoogte - dan wel; had redelijkerwijs op de hoogte moeten zijn - van de vergunningplicht voor de lelieteelt. Dat deze niet is aangevraagd terwijl evident duidelijk was dat een dergelijke vergunning noodzakelijk was, getuigt naar oordeel van Belanghebbenden van kwade trouw bij deze agrarisch exploitant.
59. Door deze kwade trouw - de agrariër wist dan wel behoorde te weten dat er een vergunning noodzakelijk was indien significante gevolgen niet waren uit te sluiten - achten Belanghebbenden het niet mogelijk om te stellen dat thans handhaving een onevenredige belasting op deze agrarische ondernemer zou plaatsen. Ook de tweede grond waarop handhaving achterwege kan blijven, kan niet worden toegepast in deze casus. Belanghebbenden achten dan ook niets in de weg staan aan handhavend optreden van uw Gedeputeerde Staten.

Conclusie

60. Belanghebbenden concluderen dat het bestreden besluit als onrechtmatig heeft te gelden. Allereerst doordat een aantal Belanghebbenden onjuist niet zijn aangemerkt als belanghebbenden in artikel 1:2 lid 1 Awb. Ten tweede doordat het oordeel aangaande het ontbreken van significante gevolgen als onzorgvuldig, en derhalve als gebrekkig gemotiveerd, dient te worden aangemerkt. Daarbij merken Belanghebbenden op dat juist niet kan worden uitgesloten dat significante gevolgen optreden, en dat deze significante gevolgen zelfs aannemelijk zijn gezien de reeds bekende onderzoeken. Belanghebbenden vragen uw Gedeputeerde Staten dan ook het bezwaar gegrond te verklaren, het bestreden besluit te herroepen en alsnog over te gaan tot handhavend optreden. Dit laatste mede vanwege het ontbreken van enige grond waarop handhavend optreden achterwege zou kunnen blijven.

3. VERGOEDING VAN KOSTEN

⁴¹ ABRvS 24 december 2019, ECLI:NL:RVS:2019:4394, r.o. 5.3.

⁴² ABRvS 5 april 2023, ECLI:NL:RVS:2023:1368.

⁴³ Rb. Noord-Nederland 23 juni 2022, ECLI:NL:RBNNE:2022:2136.

1. Belanghebbenden verzoeken daarnaast uw Gedeputeerde Staten, onder verwijzing naar het bepaalde in artikel 7:15, tweede lid Awb, de gemaakte en nog te maken kosten in verband met de behandeling van het onderhavige bezwaar te vergoeden, daaronder uitdrukkelijk begrepen de kosten van door derden (beroepsmatig) verleende rechtsbijstand, een en ander met inachtneming van het bepaalde in het Besluit proceskosten bestuursrecht, meer in het bijzonder het bepaalde in artikel 2, eerset lid, aanhef en onder sub a jo. artikel 1, aanhef en onder sub a Besluit proceskosten bestuursrecht en het bepaalde in de Bijlage bij dit Besluit proceskosten bestuursrecht (meer in het bijzonder het bepaalde onder A5 en B2, onderdeel 2).

MET VERZOEK

Het bezwaar van Belanghebbenden:

- gegrond te verklaren;
- een besluit op bezwaar te nemen, inhoudende het honoreren van het door Belanghebbenden gedane handhavingsverzoek;
- de kosten in verband met de behandeling van het bezwaar te vergoeden.

Met vriendelijke groet,

S.C.A. Nuijen
advocaat

Bijlagen:

Nummer	Datum	Omschrijving
1.	6 april 2023	besluit strekkende tot de weigering handhavend op te treden;
2.	-	uittreksel Stichting;
3.	-	statuten Stichting;
4.	-	uittreksel XXX;
5.	-	uittreksel XXX;
6.	2021	overzicht meest geteelde bloembollen in Nederland in 2021;
7.	2021	rapport Staat van Landbouw en Voedsel, editie 2021;

8.	28 maart 2023	handhavingsverzoek van Belanghebbenden;
9.	2021	M.H.M.M. Montforts e.a., Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten, RIVM rapport 2019;
10.	2006	Ascherio e.a., 'Pesticide Exposure and Risk for Parkinson's Disease', Wiley InterScience 2006, p. 197-203;
11.	2014	Richardson e.a., 'Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease', JAMA Neurology 2014, afl. 3, p. 284-290;
12.	2020	Shrestha e.a., 'Pesticide use and incident Parkinson's disease in a cohort of farmers and their spouses', Environmental Research 2020, afl. 191, p. 1-14;
13.	2014	Baltazar e.a., 'Pesticides exposure as etiological factors of Parkinson's disease and other neurodegenerative diseases - A mechanistic approach', Toxicologie Letters 2014, afl. 230, p. 85-103;
14.	2014	Van der Mark e.a., 'Occupational exposure to pesticides and endotoxin and Parkinson disease in the Netherlands', Occupational and Environmental Medicine 2014, afl. 71, p. 757-764;
15.	2003	Baldi e.a., 'Neurodegenerative Diseases and Exposure to Pesticides in the Elderly', American Journal of Epidemiology 2003, afl. 5, p. 409-414;
16.	2020	Aloizou e.a., 'Pesticides, cognitive functions and dementia: A review', Toxicology Letters 2020, afl 326, p. 31-51;
17.	2012	Malek e.a., 'Pesticide exposure as a risk factor for amyotrophic lateral sclerosis: A meta-analysis of epidemiological studies', Environmental Research 2012, afl. 117, p. 112-119;
18.	2012	Van Maele-Fabry e.a., 'Occupational exposure to pesticides and Parkinson's disease: A systematic review and meta-analysis of cohort studies', Environment International 2012, afl. 46, p. 30-43;
19.	2023	artikelen over sierteelt en risico's d.d. 18 oktober 2020 en 21 april 2023;
20.	-	werkwijze XXX, afkomstig van website XXX;

21.	2018	Kleijn e.a., Achteruitgang insectenpopulaties in Nederland: trends, oorzaken en kennislacunes, Wageningen Environmental Research 2018;
22.	2010	Geiger e.a., Persistent negative effects of pesticides on biodiversity and biological control potential on European farmland, Basic and Applied Ecology 2010, afl. 11, p. 97-105;
23.	2020	Verslag Europese Rekenkamer, Duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen: beperkte vooruitgang bij het meten en beperken van risico's, 2020.